

Avrupamerkezciliği Eleştirmek: Çıkmazlar ve Alternatif Bakışlar

Kerem Karaosmanoğlu*, Defne Karaosmanoğlu**

Öz: Avrupamerkezcilik, zaman içinde değişen ve farklı bağlamların etkisiyle dönüşen bir büyük anlatıdır. Bu büyük anlatının eleştirileri pek çok karşı hareketle kendini göstermiş; fakat bizce bu karşı hareketler, Avrupamerkezciliğin aşılması yönünde yeterli olamamıştır. Biz, bu makalede, Avrupamerkezciliğin eleştirilerini iki ana eksende eleştirerek “merkezcilik” ve “Avrupa” kavramlarını yeniden düşünmeye ve sorgulamaya çalışıyoruz. İlk olarak eleştirilerde sıklıkla rastladığımız merkezciliğe merkezcilik, özcülük ile karşılık vermenin yetersizliği ve sakıncaları üzerine tartışıyoruz. İkinci olarak ise, yine Avrupamerkezciliğin eleştirilerinde gördüğümüz, “Batı ve Batı olmayan” gibi ikili karşıtlıklar üzerine kurulmuş homojen, tekdüze ve tutarlı bir bütün olarak kurgulanan “Avrupa” kavramının kısıtlayıcılığı üzerinde duruyoruz. Bizce Avrupa, Batı ve dolayısıyla Batı olmayan kavramlarının içindeki farklılıkları görünür kılmamanın bir yolu, zıtlıkların veya ikili karşıtlıkların ötesinde düşünebilmekle mümkün olabilir. Kültürü bir karmaşıklık üzerinden okuyarak melezlik, bağlamsallık ve kültürlerarası geçişkenliği göz önünde bulundurmak önemlidir. Son olarak bu makalede, Avrupamerkezciliğe karşı durmanın bir yolunun bu kavrama bağlamsal (contextual) olarak yaklaşmak, yani Avrupamerkezciliğin farklı bağlamlardaki değişkenliğine bakmak olduğunu savunuyoruz. İkinci yolunun ise “etki” yerine farklı okuma ve alımlama biçimlerine odaklanmak olduğunu düşünüyoruz. Buna bağlı olarak küçük ve büyük anlatıların birbirini dışlamadığı, disiplinler arası bir bakış sayesinde, ikili karşıtlıklardan kurtulabileceğimizi, indirgenmiş, değişmeyen ve yekpare olarak görülen olguların aslında ne kadar karmaşık, değişken ve çeşitli olduğunu görebileceğimizi iddia ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Zaman-Mekân, Bağlam, Alımlama Çalışmaları, Melezlik, Disiplinler Arasılık.

Abstract: Eurocentrism is a grand narrative changing with time and transforming under different contexts. Many critics of this grand narrative have not yet managed to go beyond what they have criticized. In this article, we aim to analyse and question the critique of Eurocentrism from two domains: ‘centrism’ and ‘Europe’. First, we discuss the inadequacy of responding to one centrism with another centrism and one essentialism with another essentialism. Second, we look at how the idea of ‘Europe’ can be restrictive when it is imagined as a homogeneous, uniform and consistent entity. For us, one way of making differences visible within Europe, the West and the rest of the world is closely related to being able to think beyond rigid categories and binary oppositions. Being able to read culture in its complexity by taking into account hybridities, contextual variations and intercultural moments is of utmost importance. In this article, we argue that providing a viable critique of Eurocentrism has to do with understanding and analyzing Eurocentrism in its specific context. To this end, understanding the universal effect of Eurocentrism, its specific readings, the way it is has been received and reinterpreted in different cultures is crucial. Only by adopting an interdisciplinary and/or multidisciplinary outlook without dismissing either a macro or a micro-analysis is it possible to avoid binary oppositions and understand the variable, diverse and complex nature of the supposedly static and homogeneous.

Keywords: Geography, Time-Space, Context, Reception Studies, Hybridity, Interdisciplinarity.

* Yrd. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.

İletişim: keremk06@gmail.com. Adres: Yıldız Teknik Üniversitesi, Davutpaşa Kampüsü, Esenler, İstanbul.

** Yrd. Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Yeni Medya Bölümü.

İletişim: defnekar@gmail.com. Adres: Bahçeşehir Üniversitesi, Beşiktaş, İstanbul.

Atf©: Karaosmanoğlu, K. & Karaosmanoğlu, D., (2013). Avrupamerkezciliği eleştirmek: Çıkmazlar ve alternatif bakışlar. *İnsan & Toplum*, 3(6), 49-68.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12658/human.society.3.6.M0074>

Giriş

Avrupamerkezcilik, eleştirildiği noktada pek çok karşı harekete vesile olmuş, fakat bu karşı hareketler, Avrupamerkezciliğin ötesine geçmeye çalışırken bizce sadece sınırlı bir resim çizebilmişlerdir. Avrupamerkezciliğin eleştirilerine genel bir bakış yönelttiğimizde, bu eleştirilerin “merkezcilik” ve “Batı-Doğu zıtlığı” eksenlerinde söylemler üretebildiğini görüyoruz. Özellikle bazı karşı duruşların çıkış noktasının Avrupa’yı merkezden kaydırıp yerine başka bir merkez koymaktan ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Afrikamerkezcilik, köktendincilik veya etnik-merkezci oluşumlar buna örnek teşkil etmektedir. Elbette ki bu merkezciliklerin güç ilişkileri bağlamında Avrupamerkezciliğinden farklı olduğu, en azından Avrupamerkezcilik gibi sosyal bilimlerde kuşatıcı ve hegemonik bir söylem yaratmadıkları düşünülebilir. Fakat bizim buradaki amacımız, merkezci yapılanmaları hegemonik oldukları ölçüde eleştirmek değil, Avrupamerkezciliğin merkezci söylemini milliyetçi, bölgeselci veya etnikmerkezci düşünce sisteminden kurtaramadıkları için eleştirmektir. Bu oluşumlar, Avrupa’nın merkezciliğine karşıdır; ama aynı merkezci zihniyetle hareket ederler ve bu oranda da sorunludurlar. Eleştirilerin sorunlu bulduğumuz diğer yanı ise Batı ve Doğu gibi ikili karşıtlıkların yarattığı söylemlerin dışına çıkamamalarıdır. Bu durumda bahsettiğimiz bu karşıt oluşumlar, anlatılar ve eleştiriler ne ölçüde Avrupamerkezciliği yıkabilir ve Avrupamerkezciliğin ötesine geçebilir sorusu önemlidir. Biz bu makalede merkezci ve ikili karşıtlıklar üzerine kurulu Avrupamerkezci eleştirileri eleştirerek hem merkezciliğin hem de Avrupa fikrinin farklı ve daha etkili bir eleştirisini ortaya çıkarmanın imkânlarını tartışıyoruz. Eleştirimiz iki ana eksende gelişmelidir, dolayısıyla Avrupamerkezciliği oluşturan “merkezcilik” ve “Avrupa” kavramları ayrı ayrı sorgulanmalı ve bozulabilmelidir. Bu ana eleştirilerden ilki, merkezciliğe merkezcilik, özcülüğe özcülük ile karşılık vermenin yetersizliği ve daha da önemlisi sakıncaları üzerinedir. Bununla ilişkili olarak ikinci eleştiri noktamız ise “Avrupa” kavramının homojenlik üzerinden düşünülmesi ve kurgulanmasıdır. Bizce Avrupa “tekdüze” ve “tutarlı” bir bütün olarak okunmaması, içindeki farklılıklar görünür kılınmalı ve Avrupa’nın tek bir etkisinin olduğu, yani her dokunduğu yeri sanki kendisi gibi homojenleştirdiği düşünülmemelidir veya en azından daha sofistike ve karmaşık kimliklerin, farklılıkların, etkilerin ve dönüşümlerin var olabileceği unutulmamalıdır. Bunu anlamak veya “hatırlamak” zıtlıkların veya ikili karşıtlıkların ötesinde düşünebilmekle mümkün olur. Fakat Batı-Doğu ve sömürsömürülen gibi zıtlıkların Avrupamerkezci bazı eleştiriler tarafından kırılmaması bir yana, eleştirilerin bizzat bu zıtlıklar üzerine kurulması söz konusudur. İkili karşıtlıklarda iki tarafın da homojen yapılar üzerinden tahayyül edilmesi, karşıtlıkların yaratılmasını, kurulmasını, düzenlenmesini ve denetlenmesini sağlayan en önemli etkidir. Bu makalede Avrupamerkezciliğin eleştirilerini eleştirirken ilk olarak Avrupamerkezcilik kavramının ne tür öğelere bağlı olarak kurulduğu ve zaman içinde bu öğelerin önem sırasının ne yönde değiştiğini tartışacağız. İkinci olarak Avrupamerkezciliğin her zaman

merkezci sayılmayacak; ama belli başlı ikili karşıtlıklar ekseninde yapılan eleştirisini incelemeye alacağız. Son olarak ise bu eleştirilerin yetersizliklerinden bahsederek yeni bakışlar ve arayışlar üzerinden hem Avrupa hem de merkezcilik kavramlarını yıkaćak başka bir eleştirinin olabilirliğini tartışacağız.

Avrupamerkezcilik: zc Bir Büyük-Anlatı

Portekizli tarihi Vitorino Magalhaes Godinho, aynı zamanda eski bir milli eğitim bakanı, “keşif” tabirinin Avrupalıların 15. ve 16. yüzyıllardaki girişimleri için uygun kaçtığını tekrarlar ve bu durumu Herschel’in Uranüs’ ve Sdillot’nun mikropları keşfi ile karşılaştırır. Tabii buradaki problem, Uranüs’n Herschel’den önce varolduğunu bilmemesi ve Sdillot’nun mikropların peşinden kılıç ve silah ile gitmemiş olması ile ilgilidir (Trouillot, 1995, s. 115).

Avrupamerkezciliğin, zaman içinde değişen ve farklı bağımların etkisiyle dönüşen bir büyük anlatı olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, bu anlamda çeşitli Avrupamerkezciliklerden bahsedebilirsek bile, tüm bu çeşitliliklerin ortaklık arz ettiği bir söylem önümüze çıkıyor. Buna göre bugünkü Batı Avrupa, ayrıcalıklı ve istisnai bir tarihi gelişim seyrinin neticesinde ortaya çıkmıştır. Tarih, Mezopotamya veya Mısır gibi yerlerde başlamış ve muhtemelen Hindistan ve in gibi “uzak” bölgelerde de bir Őeyler olmuştur; fakat bunlar bizi pek ilgilendirmez (Belge, 2001, s. 78). Bu tarihi süreç, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinden başlayarak feodal Avrupa’ya evrilir ve ardından yeni bir kentsellik anlayışı neticesinde Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma hareketleriyle yeniden doğar. Keşifler Dönemi’nin, Fransız Devrimi’nin ve Endüstri Devrimi’nin bu tarihi kurgu içindeki yeri önemlidir. Bilge’ye göre burada Avrupa tarihinin geçmişe bakılarak yeniden yazılması ve Avrupa medeniyetinin tek geçerli medeniyet olarak öne sürülmesi söz konusudur (2001, s. 79). Tarih düz ve evrimsel bir seyir izler ve Batı Avrupa, estetik, ahlaki ve hukuki mecrada bir referans-medeniyet konumuna yerleşir (Bilge, 2001, s. 79-80). Böylece Batı, medeniyet ve modernite aynı anlamları içeren kavramlar olarak yapılanırlar. Yani Avrupa, sosyoekonomik gücünden dolayı medeniyetin oluşumuna sadece tanıklık etmemiş veya bu oluşumda sadece lider konumunda olmamıştır. Avrupa, aynı zamanda medeniyetin özüdür. Başka bir deyişle medeniyetin Avrupa dışında herhangi bir yerde doğabilme ihtimali düşünülemez ve hatta dünyanın geleceği için Avrupalalaşmaktan başka bir alternatif de yoktur (McLennan, 2000, s. 277). Bu genel hatlarıyla tarif edilen Avrupamerkezcilik, bugün Batı tarihyazımında çok da kabul gören bir bakışı yansıtılmamaktadır. Medeniyet kavramı oğullaştırılmış ve en azından farklı medeniyetler incelenmeye başlanmıştır.

Fernand Braudel, “medeniyet” kelimesinin, ancak 1819 itibarıyla oğl olarak kullanıldığının altını çizer (1993, s. 6). Tekil olarak kullanıldığında ilerlemeye olan inanç ve insanlık için çalışan bir grup seçkinin önemini vurgulayan medeniyet terimi, 19. yüzyıl ile birlikte eski ahlaki ve entelektüel üstünlüğünü kaybeder (1993, s. 7). Buna karşın Batı

medeniyeti, modern iletişim imkânlarıyla beraber diğer medeniyetlere en çok "ödünç" ve ilham veren medeniyet olarak görülmüştür (1993, s. 8). Öte yandan Avrupalılık kimliğinin ortaya çıkmasında diğer medeniyetlerle karşılaşmalar belirleyici rol oynamış, tarih içinde bu karşılaşmalar çeşitlilik gösterdiğinden Avrupa fikri de muğlak ve değişken olmuştur (Çırakman, 2001, s. 30-31). Braudel'e göre Avrupa, belli oranda bir kültürel bütünlük ve tutarlılık arz ediyorsa bu uzun yıllar büyük ölçüde dünyanın geri kalanına karşı hareket ettiği içindir (1993, s. 400).

Samir Amin ise Avrupamerkezciliği kültürelci (culturalist) bir bakış ile ilişkilendirir (2009, s. 7). Amin'e göre Avrupa hikâyesinin yazılmasında farklı zamanlarda ve şekillerde ortaya çıkan dört unsur etkili olmuştur. Birincisi, Antik Yunan'a yapılan vurgu ile Avrupa'nın tanımlanmasıdır. İkincisi, Avrupa'nın kültürel bütünlüğünün "ırk" kavramı ile kurulması ve dolayısıyla ırkçı bir işaretlemenin oluşmasıdır. Üçüncüsü, aynı bütünlüğün din, yani Hristiyanlıkla kurulmasıdır. Son olarak ise Hristiyanlık ve özellikle "ırk" unsurunun karşıtı olarak "Doğu" ve "Yakın Doğu" fikrinin tahayyül edilmesi etkili olur (2009, s. 166). Avrupa, ancak ötekinin imgesine karşı -ki bu öteki Doğu ve Yakın Doğu'dur- kendini tanımlar ve kurgular (2009, s. 165-166, 241-242).

Avrupa fikrinin ve bilincinin bu dışlama süreci ile ilişkili olarak bir tarihi olduğundan bahsedilebilir. Bu unsurlar, anın ideolojik ihtiyacını karşılayacak şekilde öne çıkarlar veya geri çekilirler. Örneğin Avrupa hikâyesinde belli bir dönem hissedilen "ırk" kavramı, günümüzde pek etkili görünmemektedir. Artık bugünün Avrupa'sında "kültür" üzerinden yapılan ayrımcılık daha revaçtadır. Sözü edilen kültürün ne olduğu da müphemdir. Avrupa'daki bazı aşırı sağ partilerin söylemi bile, etnik-dinsel kriterleri daha önceden yapageldikleri gibi vurgulamak yerine, Avrupa'nın "özgün" tarihini ve "medeniyet" getiren işlevini öne çıkartmaktadır. Bu söylem içinde, mesela Hollanda'nın liberal/özgürlükçü geleneği çokkültürlülüğü savunan bir siyasi hareketin değil, aşırı sağcıların kullandığı bir argüman hâline gelir. Hollanda tarihsel açıdan hoşgörünün kalesidir; ama yeni göçmenler (Müslümanlar olarak okunabilir) ötekine saygı, kişisel hak ve özgürlükler ve ifade özgürlüğü gibi medeni vasıflardan bihaberdir, dolayısıyla bir arada yaşamanın mümkünatı yoktur (Bora & Gökmen, 2002, s. 10-15). Onların "kültürü" farklıdır. Grillo'ya göre gerçekten de yeni ırkçılık, "kan" ve "ırk" üzerinden değil, "kültür" üzerinden yürümektedir (2003, s. 162). Yeni sağ siyasetler bile farklı olana saygıdan bahsetmektedir (Grillo, 2003, s. 164). Avrupa'yı ve Avrupamerkezci yaklaşımı tanımlayan kültürel özcülüğün problemi farkı tanımak değil, farkı mutlaklaştırmaktır (Grillo, 2003, s. 163). Özetle Avrupa'nın arz ettiği kültürel bütünlük ve tutarlılık, farklı dönemlerde farklı vurgularla kendini göstermiş, bazı zamanlarda din, bazı zamanlarda ırk, bazı zamanlarda da kültürel ayrımcılık bu bütünlüğün kurulmasında başat rol oynamıştır. Fakat bizce denilebilir ki ötekinin varlığı ve ötekine karşı varlığını sürdürme arzusu, bu bütünlüğü ve tutarlılığı sağlayan en önemli etkidir.

Merkezcilik ile Karşı Durmak

Avrupamerkezcilik, farklı coğrafyalarda birbirinden farklı yerelliklerin etkisi altında kalmış, farklı tepkiler doğurmuştur. Avrupamerkezciliğe kültür, etnisite, din veya medeniyet temelli farklı bir merkezci yaklaşım ile karşılık vermek ilk bakışta makul gibi gözükebilir. Örneğin Afrikamerkezci tarihyazımı, İslami köktendincilik, milliyetçi refleksler, sömürgecilik karşıtı hareketler veya etnik merkezci bakış aılları, Avrupamerkezciliğe bir "cevap" olabilir.

Fakat bu cevabın ne kadar yeterli olduğu tartışmalıdır. Afrikamerkezci tarih, Avrupa dışında başka bir medeniyet kurgulayarak Avrupamerkezciliğe bir karşılık verebilir, fakat Avrupa'nın tarih boyunca kültürel dolaşımını inkr ettiği, yok saydığı oranda sorunlu kalacaktır. Aynı şekilde milliyetçi, etnik -ve din- merkezci diğer hareketler de Avrupa'nın oynadığı rolü başka bir aktöre devrederken Avrupa'yı yıkıp yerine ona benzer başka bir şey koyar. Bizce temeli merkezci olan bir direnme ile yetinmeyip farklı karşı duruş şekilleri aranmalıdır. Bu noktada merkezci yaklaşımın ben ve öteki zıtlığının ekseninde yeniden eleştirilmesi gerektiğini ve söylemsel olarak Avrupamerkezcilikle bir nevi ortaklık arz etmekten öteye gidemediğini savunuyoruz.

Örneğin Osmanlı-Türkiye tarih çalışmalarında Avrupa'nın Türkiye'ye ve Türkiye'nin Avrupa'ya bakışında ciddi özcülük emareleri vardır. Türkiye'nin modernleşme tarihinde geç Osmanlı'dan bu yana Batı imgesine faydacı ve bir hayli araçsal bir saikle yaklaşılması, teknolojik maddi altyapı ile ruhani, manevi ve "kültürel" unsurların birbirinden ayrı düşünülmesi yaygındır (Bilge 2001, s. 109, Kahraman 2001, s. 9). Avrupamerkezci bakış açısına karşı Cumhuriyet'in ilk yıllarında geliştirilen ve devlet politikalarına sirayet etmiş olan tepki, etnik-merkezci özellikler taşır. "Anadolu medeniyetleri" tabiri bir Türk icadıdır ve bu şekilde, "Mısır, Mezopotamya ve Batı medeniyetleri ile analoji kurulabilir." (zyar 2005, s. 62-3). Avrupamerkezci tarihyazımına karşı ortaya çıkan Trkmerkezci veya Afrikamerkezci dhil olmak üzere tüm merkezci tarih anlayışları, kültürelci ve özcü özellikler gösterdikleri oranda sorunludur.

Ters Bakış: Bir Başka Karşı Duruş

Bakın kuzenler, yanlış dönüş yaptınız...
New Jersey ya da Yeni Dünya değil burası.
Rotanızı düzeltmeniz gerekir.
Burada biz yaşıyoruz ve siz balıkları korkutuyorsunuz
(Durham 1993'ten akt., Morley, & Robins 1997, s. 285)

Merkezci eleştirilerden fazlaca nasibini almakta olan Avrupamerkezcilik 1980'ler ve özellikle 1990'larda keşifler ve fetihler tarihinin tekrar yazıldığı çalışmalarda ve antropolojide bu sefer bakışların yn, bakan ve bakılan bağlamında eleştirilir. Yani

Avrupamerkezci bakış tarihçiler ve antropologlar tarafından “içeriden” bir analiz ile karşılanır ve görecelik yoluyla eleştirilir. Eric Wolf, *Avrupa ve Tarihsiz İnsanlar* (1982) kitabında büyük keşiflerin tarihini keşfedilenin perspektifinden anlatır. Benzer bir çabayla Marshall Sahlins, *Tarih Adaları* (1985) adlı kitabında Pasifik’teki yerel sözlü Polinezya anlatılarını yabancıların anlattıkları ile kıyaslar (Eriksen, 2010a, s. 273). Örneğin Durham’ın yerelin ağzından söylediği, “Burada biz yaşıyoruz ve siz balıkları korkutuyorsunuz.” sözü keşfedilenin ve sömürülenin feryadıdır aslında. Tzvetan Todorov da Amerika’nın Fethi (1992) kitabı ile yerlilerin ve İspanya’dan gelenlerin “keşif” sonrası nasıl farklı söylemler içinden meseleyi algıladıklarını ve hareket ettiklerini anlatır. Todorov’a göre İspanya’dan ilk gelenler, Maya yerlilerini çağırmak istediklerinde Maya dilinde “ma c’ubah than (Ne dediğinizi anlamıyoruz!)” cevabı ile karşılaşılır ve bunu bölgeye ismini verecek olan “Yucatán” olarak algılarlar (1992, s. 98-99). Sonuçta Kolomb Amerika’yı keşfetmiştir, Amerikalıları değil (1992, s. 49).

Kolomb’un keşfinin keşfi için ise bir hayli beklemek gerekir. Francisco López de Gómara 1552’de V. Şar’la ilahî yaratılış ve İsa’nın inişinden sonra tarihin en önemli olayının Amerikalıların keşfi olduğunu anlatır (Trouillot, 1995, s. 119). Yine de halka açık kutlama yapılmaz. Ancak 1700’lerin sonu itibarıyla Kolomb Günü’nün kutlanması gündeme gelir (Trouillot, 1995, s. 120-121). Kolomb’a atfedilen önem ve değer farklı coğrafyalarda (Latin Amerika, ABD ve İspanya) ve tarih içinde değişkenlik gösterir. 1880’lerle beraber keşif teması Amerikan politikasının kurucu unsurlarından biri olur ve “beyaz” bir karaktere bürünmeye başlar (Trouillot, 1995, s. 129-133). “Avrupalılar ve beyaz Amerikalılar Yeni Dünya’nın keşfini hatırlarlar mı?” diye sorar Michel-Rolph Trouillot ve cevap verir: “Ne bizim bildiğimiz anlamda Avrupa ne de deneyimlediğimiz şekliyle beyazlık 1492’de mevcuttu.” Yani şu an “Batı” diye adlandırdığımız şey olmadan bugünkü hâliyle “keşif” söyleminin varlığından da söz edemeyiz (1995, s. 16). Bu anlatılanların ışığında diyebiliriz ki meseleye hangi söylemin içinden baktığımız, onun içinin nasıl doldurulacağını belirler. Bu durum, aynı zamanda tarihyazımının güç ilişkilerinden bağımsız olmadığını bize hatırlatır. “Hiç kimse Bahamaların Kastilyalılar tarafından işgalini kutlamayı düşünür müydü?” diye sorar Trouillot ve küçük anlatıları büyüklerle tercih ettiğini ima eder: “Kolomb Bahamalar’a ayak bastı” veya “Antiller’i keşfetti” gibi. Karaya çıkıldıktan sonraki süreç için ise “keşif” yerine “fetih” kelimesini kullanır (1995, s. 114-115). Fakat bizim burada eleştirdiğimiz nokta, Amerika’nın fethi hakkındaki tarih anlatılarına baktığımızda, aslında karmaşık olan bir durumun büyük anlatılar ışığında sömüren ve sömürülen gibi ikili karşıtlıklar üzerinden kurgulanmaya çalışılmasıdır. Buradaki problem, sömüren ve sömürüleni ayıran çizginin tarih ilerledikçe muğlaklaşmasıdır elbette; ama daha da önemlisi sömüren ve sömürülenin homojen, sabit ve değişmez bir bütünlük içerisinde arz edilmesidir. Hâlbuki fethi anlamak için zıtlıklar ve bütünselliklerden sıyrılıp bakışların karmaşıklığına, çeşitliliğine ve değişime odaklanması gerektiğini düşünüyoruz.

Arif Dirlik, merkezcilik ile arasına mesafe koymuş, karmaşıklığı ve değişimi yansıtan ve bu arada da etkin bir Avrupamerkezcilik eleştirisi yapan önemli bir tarihçidir. Dirlik, Avrupamerkezciliği modernitenin temel bir parçası olarak görür. Avrupamerkezciliğin sadece modernite bağlamında oluşabileceğini ve moderniteyi Avrupamerkezciliğe atıfta bulunmadan kavrayamayacağımızı söyler (2000, s. 63). Ayrıca Avrupamerkezciliğin ekonomi, politika veya toplum yerine, çoğu zaman kültüre ve söyleme dayandırıldığını ve bu bakışın Avrupamerkezciliği tarih- ve toplum-dışı yaptığını savunur (2000, s. 68-69). Kapitalizm, pazar ekonomisi, ulus-devlet ve sınıfı göz önünde bulundurmaksızın Avrupamerkezciliği kültür kategorisi içinde anlamak sınırlı ve yetersiz kalacaktır (2000, s. 69-72). Dirlik'e göre kapitalizmin gücüne, tüm yapısal değişimlere ve siyasi, toplumsal ve kültürel örgütlere bakmadan Avrupamerkezcilik, etnikmerkezciliğin ötesine geçemeyecektir (2000, s. 72). Dirlik, diğer merkezci anlayışların -in, İslam ve Arap dünyası gibi- Avrupamerkezcilik kadar hâkim ve kuşatıcı olamamasını kültüre bakarak aıklayamayacağımızı söyler. Kültür bunu sadece AvroAmerikan (EuroAmerican) değerlerin "stnlğne" bağlayabilir ki bu, o değerlerin neden üstün kabul edildiğini açıklamak için yeterli değildir. Dirlik, ancak kapitalizmin tarihteki rolünü, emperyalizmi ve küreselleşmeyi, yani genel olarak ekonomi-politiği kültür ile harmanladığımızda Avrupamerkezciliği anlayabileceğimizi söyler (2000, s. 73).

Dirlik'in analizine göre Doğu Asya, kendi kimliğini, Batı'nın kavramlarıyla ve Avrupamerkezci bir meknsallaşmayla tanımlar, her ne kadar Avrupamerkezciliğe karşı olmak adına çıkmış olsa da. Dirlik, Avrupamerkezciliğe karşı ortaya çıkan bazı oluşumların aslında oryantalizmin tarih ve coğrafya algısı içinde şekillendiğini söyler. Örneğin, Konfcys'un canlandırılması yoluyla Doğu Asya kimliğinin yeniden ortaya çıkmasında Batı söylemleri büyük rol oynar. Bu durumda Avrupamerkezcilik karşıtı hareketlerin, özünde Avrupamerkezci olduğunu, daha doğrusu Avrupamerkezci bir algının ürünü olduğunu iddia etmek mümkündür (1999, s. 176). Doğu Asya kimliği, birtakım yerel etkileşimler ve kültürel oluşumlar sonucu değil, AvroAmerikan merkezci bir meknsallaşma sonucunda oluşmuştur. Böylelikle Dirlik'e göre Doğu Asya tarihi, bugünün küresel yapıları ve söylemleri çerçevesinde tekrar yazılır (1999, s. 176-178). Her ne kadar melezlikten sıkça bahsediyor olsa da Dirlik'in bu analizinin, makro kimliklerin Batı ve Batı olmayan ikili karşıtlığının gölgesinde kaldığını söyleyebiliriz. Bu oluşumda homojen bir Batı, homojen bir Batılı söylem ve yine homojen bir Batı etkisi kendini hissettirmiştir. Burada bizce merkezcilikten kaçmayı başarmış bu eleştiri, bütünsel ve homojen kalıpları kullandığı ölçüde problemlidir. Örneğin AvroAmerikan merkezci bir meknsallaşma, Doğu Asya'nın kendine özgü olduğu düşünülen meknsallaşmasından nasıl bir farklılık gösterir? Söz konusu küresel yapılar ve söylemler pek çok yerden gelen etkiler ve etkileşimlerle oluşmalarına rağmen sadece Batı'ya özgü bir homojenlik içinde grlrlerd.

Avrupamerkezci eleştirinin merkezcilikten biraz olsun sıyrılmış; fakat Batı ve Doğu gibi ikili karşıtlıklardan tam manasıyla kurtulamamış oryantalizm eleştirisi, bu noktada

önemlidir. Oryantalizme karşı belki de en güçlü eleştirilerden biri, Batılı olmayanın gücüne ve failliğine vurgu yapan kavramlar ve teorilerdir. Garbiyatçılık (occidentalism) bu bağlamda tartışabileceğimiz, oryantalizme karşı eleştirel bir tutum olarak ortaya atılmıştır. Özellikle Edward Said'in Oryantalizm'ini eleştirerek kurulan garbiyatçılık (occidentalism) kavramı, Xiaomei Chen'e göre oryantalizme karşı bir söylem, karşı bir hafıza ve karşı bir öteki yaratır (2002, s. 6). Çin garbiyatçılığı, oryantalizmden farklı bir ideoloji ile kendini gösterir. Garbiyatçılık Çinlinin hayalinde ötekileşmiş bir Batı imajı yaratır; ama bu imajı Batı'ya hükmetmek için değil, kendi kimliğini disipline etmek ve tanımlamak için kullanır (2002, s. 3). Yani aslında Doğu ve Batı'nın medeniyet, ırk, din ve kültür ekseninde farklılaştırılması, imgelerin, kurguların, hayallerin ve söylemlerin ötesine geçemez. Bu durumda hayal edilen Doğu ve Batı imgeleri, kimlikleri belirler, tanımlar ve kurgular.

Meltem Ahıska'nın garbiyatçılık kavramı da benzer bir eleştiri noktasından çıkmıştır. Ahıska, Batı'nın Doğu'yu veya Doğu'nun Batı'yı nasıl gördüğü ile ilgilenmekten ziyade, Doğu'nun Batı'yı nasıl hayal ettiği, bu hayal edilen Batı'nın Doğu'ya bakışını ve sonucunda bu hayali bakışın Doğu'yu nasıl şekillendirdiğini anlamaya çalışır. Osmanlı ve Türk modernitesinin yapılanması ve temsil edilmesinde Osmanlı'nın hayalindeki Batı imajı veya Batı hakkında kurulan fanteziler büyük önem taşımaktadır. Başka bir deyişle, Osmanlı'da Batı'nın nasıl kurgulandığı ve hayal edildiği, Osmanlı kimliğinin inşası için büyük önem arz eder. Bu tezde hem Osmanlı'nın Batı'yı nasıl gördüğü ve kurguladığı hem de Osmanlı'nın hayalindeki Batı'nın gözünden Osmanlı'nın nasıl kurgulandığı belirtilir. Yani Osmanlı hem bir Batı hem de bir Batı gözü/bakışı hayal eder (2003, s. 353-368). Burada Batılı olmayan, pasif ve güçsüz olarak değil, tam tersine başkalarını ve kendi kimliğini yaratır bir güçte kurgulanmıştır. Ahıska'nın tanımladığı ve kullandığı şekliyle garbiyatçılık, Batı'nın ve Doğu'nun tekdüzelik üzerinden kurgularını yıkmayı ve yerine de bakışların kurduğu ilişkiler ile yaratılan kimlikleri koymayı başarmıştır. Ahıska, zıtlıkları gerçek olgular olarak değerlendirmek yerine, onları hayallerdeki ve bakışlardaki değerler olarak ele almayı tercih eder. Böylelikle Batı ve Batı olmayan, ezen (güçlü) ve ezilen (güçsüz) gibi zıtlıklardan kurtulmanın işe yaramayacağını söyler. Bu anlamda garbiyatçılık, zıtlıkları hayallerde var ederek eleştirmek ister ve önemli bir adım atmıştır. Fakat bize göre buna rağmen ortaya çıkan kimlik (belki de kaçınılmaz olarak), yeni bir tekdüzeliğin gölgesinde kalmıştır. Batı, tekdüzelik üzerinden kurulmamış; ama Batı'ya bakış, Batı hayali ve Batı'nın gözü "tek" olarak anlatılmıştır. Böylece Avrupa'nın homojenlik üzerinden kurgusu sınırlı bir eleştiriye uğramış ve kısmen bozulabilmiştir.

Bu noktada sormamız gereken sorular şunlardır: Avrupamerkezciliği eleştirirken kullanılan karşı-anlatılar ve karşı-duruşlar ne ölçüde Avrupamerkezciliğin aşılmasını sağlar? Bu karşıtlığın ötesine geçmek mümkün müdür? (Bilge 2001, s. 110). Bu sorulara cevap aradığımız ölçüde merkezci anlatılardan Batı ve Batı olmayan, sömüren ve sömürülen gibi ikili karşıtlıklardan ve bunların homojen, tekdüze ve tekçi algılamalarından kaçınma şansımız artmaktadır.

Karşı-Anlatıdan Farklı-Anlatıya

Samir Amin'e göre Said'in Oryantalizm'i, bazı konularda yeterince ileri gitmediği bazı konularda da fazla ileri gittiği için sorunlar içerir. Yeterince ileri gitmemiştir, unk Avrupamerkezci önyargıları eleştirirken olgulara anlam verecek yeni bir sistem önermemiştir. Çok ileri gitmiştir, unk Avrupalıların bakışı, henüz Orta ağ'da bile Avrupamerkezcidir, iddiasında bulunmuştur (2009, s. 175-176). Yani Avrupalı bakış, oryantlizmin zamansal genişliği ve mekânsal sınırları içinde açıklamak yanlış ve yetersiz olacaktır. Oryantalizmin diğer bir eleştirisi ise eleştirilen tarafın tekdüzelik üzerinden kurgulanmasının bu defa karşı tarafı tanımlamaya yarayacağı üzerinedir. Aslı ırakman'a göre Said, Avrupa'nın Doğu'yu "tekdüze" ve "tutarlı" bir bütün olarak tasvir ettiğini iddia eder ve dolaylı olarak da kendisi Avrupa'yı tekdüzelik ve tutarlılık üzerinden okur (2001, s. 41). Oysa Avrupamerkezcilik parçalılık arz eder ve belli bir tarihselliğe sahiptir. Dolayısıyla Doğu imgesi ve tabii Avrupa imgesi, zaman içinde değişiklik gösterir (Çırakman 2001, s. 45-46). Çırakman, Avrupa'nın heterojenliğine ve paralılığına vurgu yaparak bizce önemli bir noktanın altını çizmiştir. Avrupamerkezciliği tekdüze bir şekilde okumak pek çok şeyi kolaylaştıracaktır; fakat bazı şeyleri de dışarıda bırakan ve durumun karmaşıklılığını görmemizi engelleyecektir. Başka bir deyişle karmaşıklılığı bertaraf etme ve basitleştirme kaygısı, telafi edilemez kayıplara yol açacaktır.

Bütün bu tartışmalardan sonra diyebiliriz ki Avrupamerkezciliğe hem merkezlik hem de Avrupa kavramlarını eleştirerek karşı durmak farklı bir anlatıyı ve bakışı beraberinde getirecektir. Bizce bu farklı anlatılar, eleştiri noktasında daha sofistike ve derin referanslar içermektedir. Örneğin 1990'lardan itibaren artan kültürel küreselleşme çalışmaları içinde genellikle modern-postmodern ve zaman-mekân (tarih-coğrafya) zıtlıklarına işaret eden bu eleştiriler irdelenmeye değerdir. Sözünü ettiğimiz bu zıtlıklar düşünüldüğünde Dirlik'in de isabetle tespit ettiği gibi, Avrupamerkezcilik ile modernite kavramları arasında eski bir dostluktan bahsetmek mümkündür. Jan Nederveen Pieterse, küreselleşme teorilerinde kendini gösteren Avrupamerkezciliğin, küreselleşme ve modernite kavramlarının ayrıldığı noktada yok olabileceğini söyler. Pieterse'ye göre küreselleşme tarihi, aslında Batı tarihi olarak anlatılmaktadır. Bu anlayışta tarih, coğrafyadan mümkün olduğunca ayrılmış, coğrafya, "evrensel" Batı tarihinin, ancak "vaka çalışması" olabilmifitir. Başka bir deyişle, modernite, tarihi her zaman coğrafyadan nde tutmuş ve düz ilerleyen bir dönemleştirme üzerinden düşünce sistemini kurmuştur. Pieterse, bunun coğrafi olarak dar ve tarihsel olarak sığ bir bakış olduğunu söyler (1995, s. 47). Bu noktada modernitenin dayandığı st anlatıların (metanarrative) zayıflatılması önemlidir. Postmodernite, her ne kadar modernite gibi kronolojik zamansallık üzerinden kendini gösterse de st anlatıları etkin bir şekilde eleştirmiştir (Featherstone, & Lash 1995, s. 1; Morley 1996, s. 333). Modern düşünce, zamanı ve tarihi, yeri ve coğrafyayı kronolojik düzenin içinde ele alırken postmodernite, yeri zamana tercih eder ve bir yönüyle modernitenin dayandığı düz tarih akışı anlayışını coğrafya

ile kırmayı başarır (Featherstone, & Lash 1995; Grossberg 1996; Massey 1999; Morley 1996; Pieterse 1995). Yani bir yönüyle postmodern düşünce, küreselleşmenin heterojen yapısını görmek için yere ve coğrafyaya bakmanın gereğini vurgular. Burada sosyal teorinin bir nevi mekânsallaştırılması söz konusudur (Featherstone, & Lash, 1995, s. 1). Tarihin düz algılanan akışını coğrafya ile kesintilere uğratmanın ve hatta bozmanın Avrupamerkezci düşünce sistemini etkin bir şekilde eleştirmek için gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Coğrafyacı Doreen Massey de benzer bir görüşte bulunur. Massey'e göre de ilerleme, gelişme ve modernleşme hikâyelerinde yer (mekân), zamanın düz akışına bağlı olarak açıklanır. Yani mekânsal farklılıklar, zamansal olarak algılanır. Massey'nin terimiyle Güney ve Batı arasında zamansal bir gecikmenin olduğu, Güney'in her zaman geç kaldığı düşünülür. Massey'e göre düz ilerleyen bir zaman algısından çıkan bu tür üst ve büyük anlatılar, alternatif hikâyeleri yok sayar, siler veya görünmez kılar (1999, s. 285-287). Bu homojen düşünce biçiminden kurtulmak için Massey, farklılıkların zamansal değil, mekânsal olarak anlaşılması taraftarıdır. Bu takdirde çok çeşitli hikâyeler duyulur olacak, Güney'in her zaman Batı'yı takip etmediği ve kendine özgü bir hikâyesinin olduğu anlaşılacaktır (1999, s. 281). Böylece tarihin tek, düz ve üstten bakan büyük anlatısını coğrafya bozabilecek, farklılıkları coğrafya görünür kılabilecektir.¹ Coğrafyaya yapılan bu vurgu, bizi hem merkezci düşünce sisteminden hem de Avrupa olgusunun ve bunun ziddinin (veya karşısında duranın) homojen ve tekdüze kurgusundan kurtaracaktır. Çünkü coğrafya, tam da bu noktada homojenleşmeyi önleyici bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Fakat amacımız coğrafyayı tarihten, mekânı zamandan ayırmak değildir. Bunları beraber düşünebildiğimiz ölçüde bağlamı kurabiliriz. Örneğin Lawrence Grossberg zamansallığı da içinde barındıran "mekânın oluşması"nı (becoming of space veya spatial becoming) anlamamıza yarayacak "yeni bir bağlam teorisi" (a new theory of context) önerisinde bulunur. Buna göre mekân zamandan ayrılamaz ve her mekân-zaman kendine özgü zamansallık içinde incelenmelidir. Grossberg, ayrıca Edward Said'in Oryantalizm'inden yola çıkarak oryantalizm, sömürgecilik ve kapitalizm gibi büyük anlatılara güçlü bir eleştiri ile karşı çıkar. Grossberg'e göre bu anlatılar, genellikle sanki tek bir boyutta ilerliyormuş gibi okunurlar. Hâlbuki oryantalizm çok farklı düzeylerde, çok farklı projelerle kendini göstermiştir. Kapitalizmi de benzer bir şekilde anlamak mümkündür. Kapitalizm, farklılıklara rağmen var olan bir sistem değil, farklılıkları yaratarak gücünü arttıran bir sistemdir (1996, s. 184-185). Bu durumda Grossberg'e göre zamansal düşünerek kapitalizmi tekdüze ve tek bir şekilde ilerleyen, yayılan bir sistem olarak görmek çok yanlıştır. Çünkü kapitalizm, coğrafyaya dokunduğu anda farklılaşır. Yani coğrafya, evrensel olduğu varsayılan Batı'nın zaman algısına karşı, kendine özgü

1 David Harvey ise zamanı yere tercih eden modernite projesini tamamen bırakmak yerine, zaman ve yer diyalektiğinin yepyeni bir şekilde yazılabileceğini savunur (1993, s. 5).

bir bağlamı olduğu için farklı bir zaman algısı yaratır. Bu farklı zaman algısı içinde tekdüze ilerlemeyen ve sürekli değişen büyük anlatılardan bahsedilebileceği gibi, bu anlatıların dokundukları yerlerde bıraktıkları farklı algılarının da olabileceğini kabul etmemiz gerekmektedir. Yani biz, büyük anlatının çok boyutlu ve heterojen olduğunu iddia ederken aynı zamanda bu anlatının çeşitli okunuş şekillerinin de olabileceğini ve dolaısıyla bu okunuş şekillerinin salt “etki” üzerinden açıklanamayacağını savunuyoruz.

Örneğin Avrupamerkezciliğin küreselleşme bağlamındaki eleştirisinde coğrafyaya yapılan bu güçlü vurguya bağlı olarak hatırı sayılır sayıda yazar, özel olarak kültürün karmaşıklığı (cultural complexity) üzerinde durarak kültürü ve ortaya çıkan kimlikleri basit şablonlarla anlamamanın mümkün olamayacağını savunur. Kùltürlerin oluşumu; Amerikanlařma, McDonaldslařma, Batılılaşma veya tek yönlü küreselleşme argümanlarıyla -yani “etki” argümanlarıyla- anlaşılamaz. Her zaman bunun ötesi vardır: Çok-boyutluluk ve karşılıklı etkileşimler söz konusudur ve kùltür verili bir sabit olmaktan çok, sürekli müzakere edilen bir olgudur (Willis, 2010, s. 349). Thomas Hylland Eriksen, küreselleşmeyi salt sermaye birikimini sağlayan yeni bir kanal veya kùltürel emperyalizmin bir tezahürü olarak görmenin bizi kısıtladığını savunur (2010b, s. 68). Ona göre küreselleşme, yukarıdaki perspektifin bize sunduğundan çok daha fazlasıdır. Yerel ile küreselin daimi etkileşim içinde olduğu çift yönlü bir süreçtir. Bu süreç, saf (pure) kimlikler ve ikili (hyphenated) kimliklerden ziyade, melez (creole) kimliklerin ortaya çıkmasına katkıda bulunur (2010b, s. 77). Bu argümanlara ek olarak bizce güçlünün güçsüze olan “etki”sine bakmak yerine, iki tarafın da ne tür bir anlam alışverişi içine girdiklerini ve neyi nasıl karşıladıklarını, okuduklarını ve alımladıklarını anlamaya çalışmak bizi daha karmaşık ve çok boyutlu bir kùltür tanımına yaklaştıracaktır. Başka bir deyişle “etki” argümanı, tek yönlü değişim veya homojenleşme üzerinden basit ve sabit bir kùltür anlayışı kurarken alımlama (reception) teorisi çok yönlü alışveriş ve çeşitli okuma ve algılama biçimleri üzerinden karmaşık, değişken ve çok katmanlı bir kùltür perspektifi sunmaktadır.

Bu noktada Homi Bhabha'ya değinmekte yarar vardır. Bhabha'ya göre ortaya çıkan bu yeni melez (hybrid)² durum, sömürgeciliğin baskın kùltürel otoritesine bir tehdit oluşturur (Mabardi, 2010, s. 252). Bhabha, 1800'lerin başında Hindistan'da Hristiyan yapılmak istenen bir topluluğun hikâyesini anlatır. Misyonerlerin uzun süre büyük zorluklar içinde sürdürdükleri çalışmalar, yerli halkın kendine has istekleri ve şerhleriyle tuhaf mecralara döner. “İnek eti yiyen insanların dinini nasıl kabul ederiz?” sorusu sorulur.

2 *Hybrid* biyolojiden türetilmiş bir kavram olduğu için *creole*'ün aksine organik bir birleşmeyi anlatır. *Hybridity*, doğadaki birtakım hareketlerin sonucunda gerçekleşen, güç ilişkilerinden bağımsız, doğal bir birleşmeyi ima ederken bireyin failliliğini (*human agency*) dışarıda bırakma riski taşır. *Creole* ise çok iyi tanımlanmış sosyo-tarihsel bağlam içindeki güç ilişkilerini temel aldığı için çok daha siyasidir. İşte bu yüzden Robin Cohen ve Paola Toninato'ya göre *creole* karışım, *hybrid* karışımın aksine, yaratıcılığa ve bireyin failliliğine vurgu yapar (Cohen, & Toninato, 2010, s. 14). Fakat biz, bu makalede *hybrid* ve *creole* kavramlarının farklı tanımları ve imaları üzerinde durmadık. Bu kavramları, yazarların kendi tanımları çerçevesinde kullandık.

Topluluk, "Baptiz olmayı kabul ederiz; ama inek eti meselesi yüzünden ayinlere karşıyız." der (1985, s. 146, 161-162). Bhabha, sömürgeciler ve milliyetçilerin aynı şekilde nefret ettiği bu yeni melez durumun "üçüncü bir alan" açtığını ifade eder.

Bhabha, sömürgeciliği melezlik (hybridity) ve bununla beraber oluşan faillik (agency) kavramı ile tekrar tanımlayarak Batılı olmayanın gücüne vurgu yapar. İlk olarak sadece Batı tarihinin yönünü değiştirmek yerine, zaman kavramının "ilerlemeci" ve "düzenli bir bütün" algısını değiştirmek yerinde olacaktır. Yani Batı tarihinin hegemonyasına karşı, başka hegemonyalar yaratmak yerine, zaman algısını değiştirerek tüm hegemonyalara karşı olmak gerekir. İkinci olarak ise Batı düşüncesinin baskıcı ve evrenselleştirici karakteri, bütüne ulaşma, ortaklıklar bulma ve toplumu bir bütün olarak görme arzusu, kültürel çoğunluğu yaratmıştır. Bu çoğunluğun dışında kalanlar yok sayılmıştır. Homojen bir etkisi olduğu düşünülen sömürgecilik, düşüncüldüğünün aksine Batılı olmayanın üzerinde tek bir düzeyde ilerlemez, beraberinde pek çok yeni kültürel anlamlar getirebilir (1994, s. 142-151). Bhabha'ya göre bu yeni anlamların ve sembollerin yaratıldığı yeni alan "üçüncü alan"dır. Dolayısıyla Batı hegemonyası ve sömürgecilik, üçüncü alanda işlevini kaybeder ve ötekinin, yani Batılı olmayan öznelere üzerinde, yine bu öznelere anlamları dönüştürmesiyle melez (hybrid) etkilere yol açar. Ayrıca Bhabha, melezlik kavramı ile sömürgecinin ve kültürel otoritenin yer yer etkili bir şekilde tehdit edildiğini anlatmaya çalışır. Melezlik saf köken ve hâkim otoritenin kimliğini kendi tahmin edilemezliği ve öngörülemezliğiyle tehdit eder. Melezlik, ikili karşıtlıklara (binary oppositions) ve ben ve öteki zıtlığına karşı bir direniştir, çünkü o, ne sadece ben ne de sadece öteki olmanın imkânsızlığına vurgu yapar (Mabardi, 2010, s. 250). Bhabha'ya göre sömürgecilik, bütünleştirici olmaktan uzak ve değişken etkileriyle "melez bir durum" oluşturmuştur. Batılı ve Batılı olmayan ayrımının temelinde yatan güçlü ve güçsüz ayrımının bu şekilde bozulduğunu ve Batılı olmayanın failliğinin ön plana çıktığını görürüz.

Fakat Bhabha'nın Batılı olmayanın failliğine vurgu yapan "melezlik" kavramı eleştirisiz kabul edilemez. Sabine Mabardi, Bhabha'nın melezlikler arasında zaman ve mekân içinde ayırım yapmayarak melezlik durumunu özselleştirdiğini (essentialize), Birinci ve Üçüncü Dünya melezleri ve ayrıca sömürgecilik sonrası ve diasporik melezler arasındaki farkları görmezden geldiğini yazar. Bhabha'nın melezliği bağlamlar üstüdür, yani tarih ve coğrafya dışıdır (2010, s. 251). Pnina Werbner ise organik (organic) ve kasti (intentional) melezlik arasındaki farka vurgu yapar (2001, s. 134). Organik melezlik, kültürün ve hayatın bir parçasıdır ve çok az insan farkında olsa da kültürler daimî dönüşüm içindedir. Bunun dışında melezlik durumu bir grup tarafından bilinçli olarak var edilip sürdürülebilir. Bu durum saf kültür ve kimlik iddiasına sahip ideoloji ve siyasi duruşlara bir tepki olarak da ortaya çıkabilir (2001, s. 143). Mabardi'nin eleştirisine katıldığımız gibi Werbner'in melezlik ayrımının bu noktada işimize yarayacağını düşünürüz. Bizce melezlik, her ne kadar özelleştirilse de bilinçli olarak kullanıldığında

Avrupamerkezciliğe karşı bir siyaset ortaya çıkarttığı gibi Avrupamerkezciliğe tepki olarak kullanılan özcülüğe ve kltrelciliğe de aynı oranda karşı bir siyasetin kurulmasına vesile olabilir.

Tüm bu eleştirilerin ışıkında Avrupamerkezciliğe karşı durmanın bizce bir yolu, bu kavrama bağlamsal (contextual) olarak yaklaşmak, yani Avrupamerkezciliğin farklı bağlamlardaki değişkenliğine bakmaktır. Çünkü sonuçta Avrupamerkezci bakış açısı standart ve bağlamlar üstü değildir. İkinci yolun ise "etki" yerine farklı okuma ve alımlama biçimlerine odaklanmak olduğunu düşünüyoruz. Avrupamerkezciliğe karşı önerdiğimiz bu iki yolu örnekle -açıkça olmasa da- ortaya koyan çalışmalardan biri Syed Farid Alatas ve Vineeta Sinha'nın Singapur'daki üniversitelerde lisans seviyesinde verilen ve aşırı Avrupamerkezci olduğu düşünülen klasik sosyoloji kuramı dersi üzerine yaptıkları araştırmalarıdır. Alatas ve Sinha'a göre Marx, Weber ve Durkheim'in okutulduğu sosyoloji dersini, bu bakıştan arındırmanın yolu, bu teorisyenlerden tamamıyla vazgeçmek değildir. Teorisyenlerin Avrupamerkezcilik ışıkında tekrar yorumlanması ve değerlendirilmesi noktasında bir kaçış mümkün olacaktır. Hedeflerden biri, dersin içeriğine, yani klasik sosyoloji kuramı incelemesine, Avrupamerkezcilik kavramını bir tema ve bağlam olarak koymaktır. Yani bu durumda Avrupamerkezcilik dersi can alıcı ve belirleyici noktası olmalıdır. Hedeflerden diğerisi ise klasik kuramlardan faydalanarak Güney Doğu Asya'nın ve özellikle Singapur'un geçmişini Avrupamerkezci anlatılardan kurtarmaktır. Yani klasik kuramların ışıkında öğrencinin kendi tarihini yeniden düşünmesini ve kurgulanmasını sağlamak mümkün olmalıdır (2001, s. 320). Derste Marx, Weber ve Durkheim'in teorilerinde Avrupamerkezci bakış sorgulanır ve tartışılır. Daha sonra bu teorisyenlerin Doğu'ya nasıl baktıkları, Doğu'yu nasıl kurguladıkları anlaşılmaya çalışılır. Böylelikle ğrenci, klasik sosyolojik teorilere hâkim olmanın yanı sıra, onları etkin biçimde eleştirebilecektir. Sonuç olarak Marx'ı, Weber'i ve Durkheim'i okuyan ğrenci, Avrupa'ya, Avrupalıya ve Avrupamerkezciliği tüm parçacıklarıyla ve çeşitliliğiyle anlamaya çalışacak, okuduklarını "verilmiş bilgi" olarak değil; yorumlanabilir, eleştirilebilir, dönüştürülebilir ve yeniden üretilbilir fikirler olarak dşnebilecektir. Bu noktada belki de Grossberg'in "yeni bir bağlam teorisi" (1996) nerisi karşılıklı bulacak, klasik Batı sosyolojisi kuramı kendine özgü bir zamansallık içinde (Singapur'un mekân-zamanı içinde) farklılıklar, yeni anlamlar ve semboller ortaya ıkartabilecektir. Ötekinin, yani Batılı olmayan öznelerin anlamları dönüştürmesi sonucunda melez etkilerin billurlaştığı ve Batı hegemonyasının gücünü kaybettiği yeni bir "nc alan" Marx, Weber ve Durkheim'i başka şekillerde okumakla ve alımlamakla kendini gösterme şansı bulacaktır.

Benzer bir rnek, Türkiye bağlamında da verilebilir. Türkiyeli ğrencilere zorunlu olarak Avrupa tarihi okutulmasına otomatikman Avrupamerkezcilik yakıştırması yapmak ilk bakışta meşru gözükse de aslında bu eleştiri kendi bağlamında pek de özgürlükçü veya ufuk açıcı olmayabilir. Türkiye'de lise seviyesinde tarihin etnik-merkezci bir bakış

açısından muzdarip olduğu düşünülürse Avrupa tarihi okumanın illa sınırlayıcı, baskıcı ve tekdüzeliğe götüren bir anlayış olmayabileceği görülebilir. Avrupa tarihi ile de ayrıca ilgilenmek Türkiye'deki öğrencilerin, kendi tarihini daha iyi anlamasını sağlayabilir; zira karşılaştırmalı bakış açıları ufuk açıcı olabilmektedir. Avrupa tarihinin nasıl okutulacağı ve bu okumaların nasıl alımlanacağı da konunun hiç şüphesiz önemli bir tarafını teşkil etmektedir. Avrupa tarihi okuyarak Osmanlı'yı anlamaya çalışmak dersin Avrupamerkezciliğini kendi içinde çürütmektedir. Osmanlı'da Fatih dönemi yaşanırken Avrupa'da ne olduğu, Kanuni döneminde Avrupa'da neler yaşandığı veya III. Selim döneminde Avrupa'da ne tür değişimlerin, kıvılcımlarının görüldüğü (Orta Çağ, Rönesans, Coğrafi Keşifler, Aydınlanma veya Endüstri Devrimi) sadece Avrupa'yı değil, Osmanlı'yı anlamak için de elzemdir. Fakat maalesef Osmanlı'yı bildiğini düşünen öğrencinin, Avrupa tarihi hakkında pek az fikri vardır, dolayısıyla Osmanlı tarihi hakkında da ufku kapalıdır. Diyebiliriz ki Türkiye'deki bağlam ve bu bağlamda Avrupa tarihi okutulmasının meşruiyeti ile Hindistan'daki veya ABD'deki bağlam ve onların Avrupa tarihi ısrarı aynı değildir. Dolayısıyla bunların farklı bir meşruiyet zemini içinde, farklı şekilde karşılanmaları gerekir. Yani Avrupa tarihi okumak, farklı mekân-zamanlarda farklı anlamlar ve farklı alımlamalar doğurur.

Sonuç: Kültürel Karmaşıklık Üzerine

Günümüzde farklı coğrafyalara ve tarihlere etki eden küreselleşme ve Avrupamerkezcilik gibi kavramları mümkün olduğunca kendi karmaşıklığını teslim ederek anlamaya çalışmak elzemdir. Avrupamerkezciliğe yöneltilen eleştiriler de bu karmaşıklığı anladığımız ve problem olarak görmediğimiz oranda anlamlı olabilir. Antropolojik yaklaşımların kültürel eğilimlerinden sakınmak gerekir. Buna karşın dünya sistemini göz önünde bulunduran daha makro bakış açıları ise kültürü denklemin dışında tutar (Hannerz, 2010, s. 386). Hannerz'e göre dünya sistemini ve merkez-çevre ilişkilerini dışlamayan bir kültürel-antropolojik yaklaşım, melezliği de içeren bir analiz getirebildiği için bir kazançtır. Bir başka deyişle bu yeni yaklaşım, "çeşitliliği, kültürel canlılığın kaynağı olarak tanımlar ve bizden karmaşıklığı ve akışkanlığı sakınılacak birşey olarak değil, entelektüel bir meydan okuma olarak görmemizi talep eder." (2010, s. 386) Benzer bir şekilde Eriksen de antropologlar olarak işlerinin ideolojik indirgemeler, ön yargılar ve cehalet karşısında dünyayı basit değil, karmaşık kılmak olduğunu söyler (2010a, s. 260).

Bu karmaşıklığı teslim etme meselesinin bir başka parçası da çok disiplinli araştırma programları oluşturmak ile ilgilidir (Vertovec, 2010, s. 274). García Canclini'ye göre antropolog şehre yürüyerek girer, sosyolog otoyolu kullanarak otomobil ile, iletişim uzmanı ise uçak ile ulaşır. Tarihçi ise şehri eski merkezinden yeni çeperlerine doğru geriye giderek terk eder (Canclini 1995, s. 4'ten akt., Mabardi, 2010, s. 252). Bu bakış açılarının hepsi farklıdır ve gereklidir. Siyaset bilimi ve sosyoloji gibi özün-

de Avrupamerkezci olduđu dűřnűlen disiplinlerden tamamıyla vazgeçmek yerine, cođrafya ve kűltűrel çalıřmalar gibi disiplinlerarası ve mikro bakıřlarla birleřmelerini sađlamak yerinde olacaktır. Bűylelikle bu disiplinlerin perspektifi ve bakıřı, műmkűn olduđunca geniřletilebilecektir.

Farklı disiplinlerin bir araya gelmesi hűlinde basmakalıp, indirgenmiř, tekdűze ve basit olarak gűrűlen birtakım olgular karmařıklařır, çeřitlilik ve deđiřkenlik arz etmeye bařlar. Ayrıca bu disiplinler içinde, disiplinleri ortaya çıkartan anlatı Őekillerinin, őrneđin bűyűk (makro) ve kűűk (mikro) anlatılar gibi, bozulması ve daha sofistike olarak tekrar yapılanması gereklidir. Bhabha'nın melezeleřme kavramı, fazla teorik olmakla eleřtirilir. Fakat bu çok teorik kavram, ilginç bir Őekilde makro deđil, mikro anlatıların ekse-
ninde oluřmuřtur. Melezlik kavramına yűneltelen eleřtirilerden biri, bűyűk jeopolitik durumları ve bunun getirdiđi farklılıkları yok sayıp sadece teorik bađlamda melezliđi tanımlaması ve farklı melezlikleri gűrmezden gelmesidir. Bu durumda bűyűk (jeopolitik, ulusal ve uluslararası hikűyeler) ve kűűk (gűnlűk yařantılar) anlatıların etkin bir Őekilde birleřtirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, Grossberg'in ifade ettiđi bađlamsallık űnemlidir. Kűltűrel karmařıklıđın hakkını vererek arařtırma yapmak bunu gerektirir. Bu sayede Avrupamerkezcilik, bađlamsal ve akıřkan bir kavram olarak yorumlanabilir hűle gelecektir. Aynı zamanda Amerikanlařma, Batılılařma ve McDonaldslařma gibi bűyűk kavramların odaklandıđı "etki" teorisi, yerini farklı okumaların ve karřılamaların temel alındıđı alımlama teorisine bırakacaktır. Bűylece Avrupamerkezcilik ve onun karřı tarafı homojen yapılar olarak deđil, deđiřebilen, i içe geçmiř ve çok katmanlı kavramlar olarak dűřűnce sistemize tekrar yerleřecektir. Sonuç olarak kűűk ve bűyűk anlatıların birbirini dıřlamadıđı ve bir bađlamsallık içinden bakabilen bir bakıř, indirgenmiř, deđiřmeyen ve yekpare olarak gűrűlen olguların aslında ne kadar karmařık, deđiřken ve çeřitli olduđunu bize gűsterebilir. Bu anlamda bundan sonraki alıřmaların disiplinlerarasılık içinde hareket etmesi, bizce Avrupamerkezciliđin daha etkin bir Őekilde eleřtirilmesine katkı sađlayacaktır.

Criticizing Eurocentrism: Limitations and Alternatives

Kerem Karaosmanoğlu*, Defne Karaosmanoğlu**

In this article, our aim is to analyze a group of critical academic stances against Eurocentrism by evaluating their adequacy and relevance together with a discussion on the possibility of a new form of critique. Eurocentrism has been criticized from diverse angles. Yet, many critiques have hardly managed to go beyond what they aimed to do. In other words, the critiques of Eurocentrism generally reproduce discourses of centrism and/or operate from within the axis of East and West. Against Eurocentrism, some counter-positions have been established by replacing the discursive element of Europe with another form of centrism based on geography, religion, ethnic identity or region, such as Afrocentrism, Islamic fundamentalism or versions of ethnocentrism. It is true that the latter constitute a less hegemonic and all-encompassing influence compared to Eurocentrism, however, they all rely on a similar 'centrist' perspective, and in that way they use the same equation with different variables. In this sense, some of the critiques of Eurocentrism operate within the same 'centrist' agenda and thus are equally problematic. Another aspect of these critiques, we believe, is that they fail to reach beyond the terrain occupied by the fundamental East/West binary opposition. It is essential to ask to what extent these critiques and contra-narratives can help us to denaturalize, deconstruct, and to think and act *beyond* Eurocentrism. In this article we aim to criticize the critiques of Eurocentrism that are based on binary oppositions and the similar 'centric' paradigm, and argue for the necessity to construct a new kind of critique.

The first point of criticism is that responding to one centrism with another form of centrism or essentialism with another version of essentialism is not only insufficient but also problematic. The second point of criticism relates to imagining a homogeneous Europe and basing arguments on such ground. Europe can hardly be conceived of as a consistent and homogeneous entity created by a single linear history. On the

* Assist. Prof., Yildiz Technical University, Faculty of Science and Letters, Department of Humanities and Social Sciences.

Correspondence: keremk06@gmail.com. Address: Yildiz Technical University, Davutpaşa, Esenler, Istanbul, Turkey.

** Assist. Prof., Bahçeşehir University, Faculty of Communications, Department of New Media.

Correspondence: defnekar@gmail.com. Address: Bahçeşehir University, Beşiktaş, Istanbul, Turkey.

contrary, the idea of Europe cannot be imagined independent from its internal differences. Moreover, it would again be reductionist to assume the existence of a Europe that has a homogenizing effect on whatever it touches. It is always necessary to take into account the role of more complex identities and cultural differences by thinking beyond binary oppositions. Many critiques of Eurocentrism still rely on an East/West and colonizer/colonized antagonism. Building the argument on such binary oppositions assumes the existence of two homogeneous sides. In this article, in order to criticize some of the critiques of Eurocentrism, we will first analyze the cultural and conceptual elements upon which Eurocentrism is based and look at how they have been transformed over time. Here, the way in which the Eurocentric gaze is constructed throughout history (Belge 2001, p. 78; Bilge 2001, pp. 79-80, Çırakman 2001; McLennan 2000) is of particular concern. In this respect, we will include an analysis on the concept of 'civilization' and its changing role in forming a base for the idea of Europe (Braudel, 1993; Bora & Gökmen 2002, pp. 10-15; Çırakman 2001; Grillo 2003, pp. 162-164). Secondly, we will try to understand how Eurocentrism is criticized utilizing binary oppositions (Bilge, 2001, p. 109; Kahraman, 2001, p. 9; Özyar, 2005, pp. 62-63). We will also mention and evaluate a certain type of criticism that aims to relativize the position of the centrist gaze by re-writing the narrative from the perspective of the other (Morley & Robins 1997, p. 285; Sahlins 1998; Todorov 1992; Trouillot 1995; Wolf, 1982). Other critiques of Eurocentrism relate their arguments to the debates of orientalism and occidentalism (Ahiska, 2003; Chen, 2002; Dirlık, 1999) or an analysis of modernity and capitalism (Dirlık, 2000). Finally, different from the above, we will discuss the possibility of a new kind of critique to Eurocentrism that is neither centrist nor depends on binary oppositions.

It is important to understand that globalization and Eurocentrism have diverse effects in different geographies and histories. This can only happen through the acknowledgement of the complexity surrounding the problem of Eurocentrism and Europe. The critiques targeting Eurocentrism can only be powerful and credible if this complexity is not identified as an anomaly. On the one hand, it is true that one should avoid strictly culturalist-anthropological approaches (Amin, 2009). On the other hand, macro perspectives taking into account the world system can lead to an attitude that keeps culture out of the equation (Hannerz, 2010, p. 386). According to Hannerz, a cultural-anthropological approach, neither excluding a world system perspective nor disregarding the centre-periphery relations, is valuable since it brings an analysis of hybridity on the agenda. In other words, this new approach understands diversity as the source of cultural regeneration and demands us to perceive complexity and fluidity as an intellectual challenge rather than something to escape from (2010, p. 386). Eriksen similarly emphasizes that, as anthropologists, their mission is not to simplify the world they live in, but instead understand it in its own complexity, avoiding ideological reductions, prejudices and ignorance as much as possible (2010a, p. 260).

Acknowledging complexity is also related to forming multi-disciplinary research programs (Vertovec, 2010, p 274). According to Garcia Canclini, "the anthropologist arrives in the city by foot, the sociologist by car via the main highway, the communications specialist by plane". The historian leaves the city from its historical center towards its outer periphery (1995, p. 4, taken from Mabardi, 2010, p. 252). All these perspectives are different and necessary. It is important to connect major disciplines such as political science and sociology with the more micro and the multi-disciplined vision of geography and cultural studies.

By merging different disciplines, simplifications, reductionisms and rigid categories can be replaced by complexity, diversity and alterity (Willis, 2010, p. 349). Within these disciplines, grand narratives and micro narratives should be dissolved and reconstructed accordingly. Bhabha's concept of hybridity (1985 and 1994) is criticized because it is too theoretical. However, interestingly, this concept revolves around micro narratives rather than a macro system. Hybridity fails to take into account the systemic influences operating on a macro level. At other times, a general and theoretical definition of hybridity is adopted without considering differences between various hybridities (Werbner, 2001, Cohen, & Toninato, 2010, p. 14). Thus, it is essential to merge grand-narratives (national, international or geo-political) with micro narratives (cultural practices, individual and cultural differences). In accordance with that, Grossberg's (1996) emphasis on contextualism is crucial, since it requires an analysis addressing this diversity. In this way, Eurocentrism can be interpreted according to its own contextual existence and less as a rigid and static category. 'Effect' theories such as Americanization, McDonaldization or Westernization will be counter-balanced by a new theory of space that assigns a new mission to geography (Massey, 1999) by a specific understanding of postmodernity (Featherstone, & Lash 1995; Harvey 1993; Morley 1996) or by a theory of reception, highlighting the diversity of cultural readings in different contexts (Alatas, & Sinha 2001; Eriksen 2010b; Pieterse 1995). The same can be done for Eurocentrism.

Thus, Eurocentrism can better be understood through a new research paradigm that uses transformable, intertwined and multi-layered concepts rather than homogeneous structures. An interdisciplinary vision that avoids either a purely micro or a macro narrative can shed light to the complexity of concepts that have previously been perceived as static and homogeneous. Conducting future research with an interdisciplinary focus will lead to a more exhaustive critique of Eurocentrism.

Kaynakça/References

- Ahiska, M. (2003). Occidentalism: The historical fantasy of the modern. *The South Atlantic Quarterly*, 102(2/3), 351-379.
- Alatas, S. F., & Sinha, V. (2001). Teaching classical sociological theory in Singapore: The context of Eurocentrism. *Teaching Sociology*, 29, 316-331.

- Amin, S. (2009). *Eurocentrism: Modernity, religion and democracy. A critique of Eurocentrism and culturalism*. New York: Monthly Review Press.
- Belge, M. (2001). Orta Çağ. *Doğu Batı*, 4(4), 77-84.
- Bhabha, H. (1985). Sign taken for wonders: Questions of ambivalence and authority under a tree outside Delhi, May 1817. *Critical Inquiry*, 12(1), 144-165.
- Bhabha, H. (1994). *The location of culture*. London: Routledge.
- Bilge, R. (2001). *Türkiye ve Avrupa*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Bora, T. & Gökmen, Ö. (2002). Hoşgörüyeye dayalı ayrımcılık. *Birikim*, 158, 10-15.
- Braudel, F. (1995). *History of civilizations*. New York: Penguin.
- Chen, X. (2002). *Occidentalism: A theory of counter-discourse in post-Mao China* (second ed.). Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.
- Cohen R., & Toninato P. (2010). The creolization debate: Analysing mixed identities and cultures. In R. Cohen, & P. Toninato (Ed.), *The creolization reader: Studies in mixed identities and cultures* (pp. 1-21). London: Routledge.
- Çırakman, A. (2001). Avrupa fikrinden Avrupa Merkezçiliğe. *Doğu Batı*, 4(14), 28-46.
- Dirlik, A. (1999). Culture against history: Politics of East Asian identity. *Development and Society*, 28(2), 167-190.
- Dirlik, A. (2000). *Postmodernity's histories: The past as legacy and project*. Maryland: Rowman and Littlefield.
- Eriksen, T. H. (2010a). *Small places, large issues: An introduction to social and cultural anthropology*. London: Pluto Press.
- Eriksen, T. H. (2010b). Creolization and creativity. In R. Cohen, & P. Toninato (Ed.), *The creolization reader: Studies in mixed identities and cultures* (pp. 68-81). London: Routledge.
- Featherstone, M., & Lash, S. (1995). Globalization, modernity and the spatialization of social theory: An introduction. In M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Ed.), *Global modernities* (pp. 1-24). London: Sage Publications.
- Grillo, R. D. (2003). Cultural essentialism and cultural anxiety. *Anthropological Theory*, 3(2), 157-173.
- Grossberg, L. (1996). The space of culture, the power of space. In I. Chambers, & L. Curti (Ed.), *The post-colonial question: Common skies and divided horizons* (pp. 169-188). London: Routledge.
- Hannerz, U. (2010). The world in creolization. In R. Cohen, & P. Toninato (Ed.) *The creolization reader: Studies in mixed identities and cultures* (pp. 376-388). London: Routledge.
- Harvey, D. (1993). From space to place and back again: Reflections on the condition of postmodernity. In J. Bird, B. Curtis, T. Putnam, G. Robertson, & L. Tickner (Ed.), *Mapping the futures: Local cultures, global change* (pp. 2-29). New York: Routledge.
- Kahraman, H. B. (2001). Avrupa: Türk modernleşmesinin Xanadu'su: Türk modernleşmesi kurucu iradesinde yeni bir bakış denemesi. *Doğu Batı*, 4(14), 8-27.
- Mabardi, S. (2010). Hybridity in cultural theory: Encounters of a heterogeneous kind. In R. Cohen, & P. Toninato (Ed.) *The creolization reader: Studies in mixed identities and cultures* (pp. 247-256). London: Routledge.
- Massey, D. (1999). Spaces of politics. In D. Massey, J. Allen, & P. Sarre (Ed.), *Human geography today* (pp. 279-294). Cambridge: Polity Press.
- McLennan, G. (2000). Sociology's Eurocentrism and the 'rise of the west' revisited. *European Journal of Social Theory*, 3(3), 275-291.
- Morley, D. (1996). EuroAm, modernity, reason and alterity: Or, postmodernism, the highest stage of cultural imperialism? In D. Morley, & K. Chen (Ed.), *Stuart hall: Critical dialogues in cultural studies* (pp. 324-359). London: Routledge.

- Morley, D., & Robins, K. (1997). *Kimlik mekânları: Küresel medya, elektronik ortamlar ve kültürel sınırlar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Özyar, A. (2005). Anadolu medeniyetleri. In H. Yılmaz (Ed.), *Avrupa haritasında Türkiye* içinde (s. 40-66). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Pieterse, J. N. (1995). Globalization and hybridization. In M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Ed.), *Global modernities* (pp. 45-68). London: Sage Publications.
- Sahlins, M. (1985). *The islands of history*. Chicago: University of Chicago Press.
- Todorov, T. (1992). *The conquest of America: The question of the other*. New York: HarperPerennial.
- Trouillot, M. (1995). *Silencing the past : Power and the production of history*. Boston: Beacon Press.
- Vertovec, S. (2010). Conceiving transnationalism. In R. Cohen, & P. Toninato (Ed.), *The creolization reader: Studies in mixed identities and cultures* (pp. 266-277). London: Routledge.
- Werbner, P. (2001). The limits of cultural hybridity: Ritual monsters, poetic licence and contested post-colonial purifications. *Journal of Royal Anthropological Institute*, 7, 133-152.
- Willis, D. B. (2010). Creolization in transnational Japan-America. In R. Cohen, & P. Toninato (Ed.), *The creolization reader: Studies in mixed identities and cultures* (pp. 340-352). London: Routledge.
- Wolf, E. (1982). *Europe and the people without history*. Berkeley: University of California Press.